

УДК 34(3/9):351.74

<https://doi.org/10.32703/2663-6352/2025-2-18-29-36><https://orcid.org/0000-0003-4659-1953>

Іванов В'ячеслав Миколайович,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та публічного права

Навчально-наукового інституту управління,

технологій та правових наук

Національного транспортного університету, м. Київ, Україна.

ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА КНЯЖОЇ ДОБИ

Анотація. У статті здійснено спробу аналізу правових основ правоохоронної діяльності за княжої доби. Стверджується, що саме в цей час на ґрунті зародків національної правової системи закладались правові основи владної діяльності з метою забезпечення правопорядку, боротьби зі злочинністю та покарання злочинців. Суттєвою особливістю становлення правоохоронної системи за княжої доби є вплив на її формування правопорядку родоплеменного ладу. Первинною формою державно-правового регулювання правоохоронної діяльності були міжкнязівські договори, договори князів з народом, князівське законодавство («устава», «уроки»). Суттєву частину правової культури і правосвідомості народу становили духовноправові ідеї християнства, які істотно впливали на підтримання правопорядку. Найважливішим джерелом державно-правового регулювання правоохоронної діяльності є Руська Правда, низка норм якої закріплювала відсутність смертної кари, мученицьких покарань та катування, обмеження а згодом і заборону кровної помсти, різноманітні правові механізми захисту суспільних відносин від протиправних дій.

Ключові слова: джерела права, правоохоронна діяльність, княжа доба.

Annotation: The article attempts to analyze the legal foundations of law enforcement activities during the princely era. It is argued that it was at this time that the legal foundations of activities aimed at ensuring law and order, combating crime, and punishing criminals were laid on the basis of the germs of the national legal system. However, the functions of ensuring and protecting law and order during the princely era were not yet separated from general administration, which was carried out by the Grand Duke of Kyiv with his retinue and senior officials, as well as by local princes subordinate to him with their retinues, and representatives of the local administration. A significant feature of the formation of the law enforcement system during the princely era is the influence of the tribal system on its formation.

Customs that established the types and methods of punishment, investigative procedures, and trials were widespread. The emergence of the law enforcement system is closely linked to the process of formation and evolution of the Ancient state. Among the sources of Old Kyivan law, the most prominent place is occupied by treaties between princes, in which legislative acts were adopted aimed at ensuring law and order, and issues of refraining from actions against the parties who concluded the agreement were resolved. The primary form of state-legal regulation of law enforcement activities was also the treaties of princes with the people, princely legislation. A significant part of the legal culture and legal awareness of the people was the spiritual and legal ideas of Christianity, which significantly influenced the maintenance of law and order. The most important source of state and legal regulation of law enforcement activities is Ruska Pravda, which most fully discloses the legal norms characteristic of that time. If customary norms did not distinguish between a criminal offense and a civil offense, from now on a crime was considered a violation of public order. In addition to the obligation to privately compensate for material or moral damage, the criminal was subject to state punishment. Ruska Pravda distinguishes between the subjective side of a crime against life, intent and negligence. Increased responsibility was established for crimes against honor. The

absence of the death penalty, corporal and shameful punishments in ancient Kyivan criminal law is a characteristic manifestation of humanity.

Keywords: *sources of law, law enforcement activities, princely period.*

Постановка проблеми. В процесі розбудови новітньої України великого значення набуває дослідження еволюції правоохоронної функції держави. Історія правоохоронної системи охоплює процеси її формування і розвитку від давніх традицій підтримання порядку родового ладу до сучасних розвинених правоохоронних структур. Важливе значення у її зародженні та становленні належить княжій добі. Саме в цей час на ґрунті зародків національної правової системи закладались правові основи діяльності з метою забезпечення правопорядку, боротьби зі злочинністю та покарання злочинців.

Аналіз досліджень і публікацій. За роки незалежності на потребу розбудови правоохоронної системи новітньої Української держави з'явилися десятки наукових праць та публікацій. Значний внесок у розробку історико-правових проблем зародження та еволюції судових і правоохоронних органів в Україні зробили Є. Дурнов, В. Сідак, В. Чисніков, В. Щербатюк, О. Ярмиш та ін. Серед численних праць, які стосуються різних історичних періодів зазначеної проблематики, виділяються декілька досліджень щодо судустрою та судового процесу, що відносяться до княжої доби (М. Бедрій, С. Ковальова, Б. Стецюк, Є. Ромінський). З огляду на вказане, **метою статті** є отримання нового чи доповнення наявного знання правових основ зародження та становлення правоохоронної діяльності в Давній Русі-Україні.

Виклад основного матеріалу. Дослідження літописних джерел [8] та історичних пам'яток права [15] переконливо доводять, що функції забезпечення та охорони правопорядку за княжої доби ще не були виокремлені від загального управління, що здійснювалося Великим князем київським та його дружиною, а також підлеглими йому місцевими князями з їхніми дружинами. Із кінця X ст., починаючи з Володимира Великого, Великий князь розглядається як верховний володар і розпорядник усієї землі держави. Зростає обсяг його діяльності як верховного законодавця та судді. З'являються нові функції правоохоронного спрямування (організація сторожової служби, придушення народних повстань, опору пригноблених). Князівські дружини наділялися особливими повноваженнями щодо охорони та підтримання порядку, здійснення розслідувань злочинів та виконання покарань на підвладних їм територіях. До правоохоронної діяльності залучаються вищі посадовці (тіуни, вірники, мечники), а також представники місцевої адміністрації (намісники, волостелі), які відповідали за підтримання порядку, збір данини та виконання судових рішень у своїх землях [3].

Суттєвою особливістю становлення правоохоронної системи за княжої доби є вплив на її формування правопорядку родоплеменного ладу. Домінуючим правоохоронним джерелом в цей період було звичаєве право, що утворилося шляхом постійного дотримання протягом віків народних правових звичаїв та підпорядкування звичаєвим правилам правоохоронного змісту. За переддержавного періоду єдиним правотворцем був сам народ, що встановлював правила суспільної поведінки та підтримання правопорядку. Наші пращури протягом додержавної доби досягли високого рівня культурного розвитку і створили значну кількість правоохоронних звичаїв, якими керувалися в громадському і приватному житті. Норми звичаєвого права були тісно пов'язані з нормами тогочасних вірувань та моралі, і вони сприймалися як санкціоновані вищими силами, справедливі та моральні. Ці неписані норми зберігалися у народній пам'яті у формі певних психологічних переживань, почуття справедливості й свідомості чинити так, як указують „закони предків”. Дослідники права Київської Русі стверджують про майже повну відсутність документальних свідчень про звичаєве право. Як підкреслював О. Малиновський, «його не формулювали і не записували, а коли було треба, вживали. Треба розпізнавати його в діях, що відбувалися згідно з ним» [12, 145-146].

Зовнішній вияв первісних норм звичаєвого права, як правило, супроводжувався невербальними юридичними символами (схрещені на грудях руки убивці, як символ

прилюдного визнання своєї вини та ін.). Правничий зміст мали також фразеологізми, приказки, віщування. Так за допомогою віщуваль, а також шляхом жеребкування вирішувалися спірні питання правоохоронного змісту, з'ясовували хто злочинець. Поширеними були звичаї, якими встановлювалися види та способи покарань, процедури слідчих дій та суду. Це, наприклад, норми, що регулювали порядок здійснення кровної помсти, „віри”, проведення деяких процесуальних дій (присяга, „свод”, ордалії, оцінка показань свідків та ін.). У процесі становлення класового суспільства звичаї, що використовувалися в інтересах пануючого класу, поступово трансформувалися у норми звичаєвого права. Оскільки їх санкціонувала держава, вони ставали загальнообов'язковими для виконання. Держава забезпечувала їх дотримання, але вони діяли, переважно, у сфері общинного суду [4, 50-51].

Первинною формою владного врегулювання правоохоронної діяльності за княжої доби були «ряди» - договори, в яких підтверджувались норми звичаєвого права і встановлювались нові норми забезпечення правопорядку. Серед перших відомостей про паростки забезпечення правопорядку дослідники вказують на тексти русько-візантійських договорів. Зрозуміло, що ці договори як дипломатичні документи, не могли прямо впливати на давньоруське право. Однак вони зафіксували той стан правової думки, який був у перші століття існування Давньоруської держави, і служать відправним моментом, починаючи з якого можна простежити процес становлення та розвитку державно-правового регулювання у правоохоронній сфері. Договори дійшли до нас не в оригіналах, а у вигляді копій з грецьких текстів у складі «Повісті минулих літ». Свого часу авторитетні дослідники історії давньоруського права М. Владимірський-Буданов, С. Юшков вказуючи на компроміс між звичаєвим правом русів та візантійським правом, переконливо довели, що в основу договорів покладено давньоруські закони та звичаї [4, 59].

Аналіз текстів договорів свідчить про те, що вони містили норми правоохоронного змісту, якими користувалися руські купці у Візантії. Так статті договору 911 р. встановлювали відповідальність за вбивство: «...якщо хто уб'є, християнина русин чи християнин русина, — нехай умре там, де вчинить убивство». Договір 944 р. дозволяє й інший варіант дій – убивця може бути затриманий та позбавлений життя близькими родичами вбитого: «...якщо уб'є християнин русина чи русин християнина, — і хай задержать того, що вчинив убивство, родичі вбитого [і] уб'ють його». В окремих випадках норми русько-візантійських договорів випереджають тогочасне міжнародне право, зокрема, що стосується обов'язку екстрадиції злочинця. «Якщо злочинець не повернеться в Русь, — хай жаліються руси християнському цесареві і [нехай] схоплять такого і повернуть насильно в Русь. Це ж усе нехай роблять руси грекам, якщо де-небудь станеться таке». Договори містять також чимало інших норм, що встановлюють відповідальність за крадіжку, тілесні ушкодження, розбій, пограбування тощо. Деякі з них пізніше відтворено в Руській правді [15].

Серед істориків права поширеною є думка, що в цей період діяла система звичаєвого права „Закон руський”. Прямі посилання на цю самобутню систему уперше зустрічаються у русько-візантійських договорах 911 р. (ст.5) та 944 р. (ст.6). Як зазначав О. Мироненко, характерними рисами „Закону руського” були: 1) поступовий відхід від поширеної у дофеодальному і ранньофеодальному суспільстві кровної помсти; 2) початок заміни принципу талону (покарання, за силою рівне злочині) матеріальним відшкодуванням заподіяних збитків; 3) наявність чітко визначених санкцій за крадіжку та інші злочини [9, 482].

Серед джерел давньоруського права чільне місце посідають договори князів між собою, на яких приймалися законодавчі акти, спрямовані на забезпечення правопорядку, вирішувались питання утримання від дій проти сторін, які уклали угоду. Так, на міжкнязівському з'їзді (снемі) 1072 р. у Вишгороді було схвалено «Правду Ярославичів», яка містила норми правоохоронного змісту. Важливі рішення, спрямовані на припинення міжкнязівських чвар ухвалив Любецький з'їзд 1097 р., закріпивши два основоположні принципи у взаєминах між членами правлячої династії: „хай кожен тримає отчину свою” та „не переступати межі братньої” [4, 53].

Протоконституційні підвалини встановлення та підтримання правопорядку виразно проявляються у договорах князів з народом, які уклалися на народних зібраннях - віче. В такий спосіб своєрідного суспільного договору відбувалась легітимація князівської влади (запрошення князя на правління, його присягання перед народом на віче у формі хресного цілування), визначався обсяг повноважень глави держави та основних князівських службовців, а у випадку зловживання владою та правопорушень їх позбавляли владних повноважень. Так, у 1199 р. Роман Мстиславович, який захопив владу у Галичі, змушений був на віче «цілувати хреста і обіцяти любити їх (галичан) і ніколи не ображати». Зміст договорів включав зобов'язання народу і князя не чинити один одному зла, а також окремі положення правоохоронного змісту, запропоновані народом і прийняті князем, зокрема: не зловживати владою, не порушувати систему управління і судочинства [5, 13]. Віча могли скликатися на знак протесту проти політики князя, виконувати функції суду над владними особами, домагатися покарання посадових осіб князівської адміністрації. На віче уклалися договори з князями, які «передусім визначали як саме і в якому обсязі князь має реалізувати свої функції. Тобто цими актами насамперед встановлювались права князя як глави держави, правителя і судді над народом» [13, 39-42].

Із зміцненням князівської влади розвиток правових основ правоохоронної діяльності відбувався у формі актів князівського законодавства. В історичних джерелах повідомляється про «Устави» як розпорядження князя на доповнення або зміну норм звичаєвого права, що діяли тривалий час і стосувалися в тому числі питань правоохоронного змісту. На Русі термін „устав” (від „установити”) вживався в значенні звід правил, закон. Серед перших із цього виду джерел збереглися відомості про „Устав Земляний” Володимира Святославича. За повідомленням Нестора Великий князь здійснив правову реформу, запровадивши усний звід законів, який серед іншого визначав правове становище дружинників як охоронців державного ладу. Відомо також про «Уроки» (від „уректи”, тобто проголосити), які являли собою конкретні постанови про мито та інші податки. Як повідомляє літопис, княгиня Ольга в перші роки правління пройшла з дружиною Русь, встановлюючи „устави й уроки”, тобто утверджуючи визначені податки та повинності для людності [4, 52-53].

З прийняттям та поширенням християнства на забезпечення правопорядку суттєво впливали його духовноправові ідеї, які ставали частиною правової культури і правосвідомості народу, прискорюючи розвиток суспільства. Для захисту своїх інтересів церква домоглася отримання княжих церковних уставів. Відомі устави Володимира Святославовича та Ярослава Мудрого, які містять заходи щодо боротьби із протиправними залишками язичництва та порушенням християнської моралі (заборони шлюбів між родичами, двоєженства, самовільного розірвання шлюбу, примусу до укладення шлюбу тощо) [4, 57].

Найважливішим джерелом державно-правового регулювання суспільних відносин князівської доби є Руська Правда – перший писаний кодифікований акт давньоруського права, в якому найповніше розкриті характерні для того часу норми правоохоронного спрямування. «Вже в її часи, - зазначав С. Шелухін, - правосвідомість народу на Україні зростає до юридичних понять про те: 1. що договір особистого найму не можна переступати чи відчужувати найнятого чи зобов'язаного службою, роботою; 2. що ніхто не може відчужувати того права, якого сам не має і яке йому не належить; 3. що ніхто не може відчужувати більшого права, ніж ж сам має чи ніж яким володіє; 4. що ніхто не має права збагачуватися чужими коштами безмездно; 5. що всякий відповідає за свою вину, за те, до чого зобов'язався, і за своє правопорушення. Це вже висока ступінь правового думання» [17, 485].

Руська Правда, як і інші джерела державно-правового регулювання княжої доби, не відрізняли кримінального правопорушення від цивільно-правового. Так М. С. Грушевський, зазначав: «і в тім, і в другім воно знало однаково «обиду» (шкоду, кривду) – термін Правди, що заступає сучасне «переступ, кари гідний вчинок» і «шкоду», без різниці, чи се буде справа карна, чи цивільна шкода по теперішньому» [2, 359]. Отже, злочин, як і в стародавні часи, вважався тільки приватним ушкодженням людини або майна. Згодом злочин також вважався

порушенням публічного правопорядку: крім обов'язку приватного відшкодування матеріальної чи моральної шкоди, злочинець підпадав державній карі.

Руська Правда не визначає вік кримінальної відповідальності, як і інші, аналогічні пам'ятки законодавства аж до XVII ст., крім судебника Казимира (1468 р.). Очевидно, на Русі діяла звичаєва норма згідно якої особа, що мала достатньо сили на скоєння злочину, повинна була за нього відповідати. Звичайним є також пом'якшення покарання для особи, яку суд визнає неосудною, оскільки існувала давня вимога наявності злої волі, усвідомленого бажання скоїти зло [7, 108].

Злочини поділялися на такі види: проти князівської влади (повстання, змова з ворогом); проти церкви (чародійство, віровідступництво, церковна татьба, грабування могил, волхвування тощо); проти особи (убивства, каліцтва, ушкодження здоров'я); проти честі (образа, побої); майнові (розбій, крадіжка, підпал, пошкодження або незаконне користування чужим майном, привласнення загублених коней, зброї, одязі тощо); проти родини (двоєженство, двоємужжя, кровозмішення, подружня зрада, покидання подружжя); проти моралі (згвалтування, сексуальні збочення тощо).

Суб'єктами злочину були тільки вільні люди. За холопів і челядинів матеріальну відповідальність несли їхні власники, що, однак, не виключало застосування до невільника фізичного впливу.

Життя, честь і майно представників панівних класів захищалися суворішими санкціями, ніж життя, честь і майно простих людей. Про це свідчить, зокрема, ст. 3 (Прост. ред.): «Аже кто убиеть мужа в разбой, а головника не ищуть, то вивевную платити, в чьей же верви голова лежит, то 80 гривен; паки ли людин, то 40 гривен».

Втім, заслуговує на увагу позиція Я. Падоха, який всупереч поширеній думці про посиленій захист представників панівної верхівки в Київській Русі вважав, що «не витворивши окремих, замкнених у собі станів, вищі класи суспільності не придбали ніяких правом гарантованих станових привілеїв» [11, 120]. На його думку в ст. 3 Просторової редакції Руської правди, йдеться лише про підвищення державної карі за вбивство княжого урядника, виправдане повагою особистої княжої опіки, під якою він перебував, та урядовими функціями, що їх виконував убитий, як репрезентант княжої (державної) влади. Таку позицію вчений пояснює тим, що розмір головщини (виплати родичам вбитого) залишається однаковим, збільшується удвічі тільки віра – штраф, за вбивство, що сплачувався в княжу скарбницю [6, 32].

Руська Правда розрізняє суб'єктивну сторону злочину проти життя, умисел та необережність. Так, якщо вбивство вчинено у стані афекту, випадково («у пиру»), винний ніс відповідальність разом з общиною (ст. 6 Прост. ред.). Коли ж убивство вчинено умисно («стал на разбой»), «то за разбойника люди не платять, но выдадять и всего с женою и с детми на поток и на разграбление» (ст. 7 Прост. ред.). Умисний убивець називався розбійником, неумисний – головником або убійником.

Деякі види вбивств (намірене тілесне ушкодження із смертельним наслідком, вбивство чоловіком дружини за подружню зраду) каралися легше. Окремі вбивства були безкарними: вбивство нічного злодія, вбивство внаслідок провокації тощо.

Посилена відповідальність встановлювалась за злочини проти честі. Так, за удар мечем, «не вийнявши його із піхов, або ручкою меча» карали вчетверо важче (12 гривень за ст. 23 Прост. ред.), ніж за удар і несмертельне поранення гострою стороною меча (3 гривні за ст. 28 Прост. ред.).

Досить просто розв'язувалась проблема співучасті: розподіл функцій не проводився і всі співучасники злочину відповідали порівну.

Значну увагу Руська правда приділяє крадіжці. Детально розписується, який штраф зобов'язаний сплатити викритий злодій за коня, корову, дрова, сіно, зерно, ловецьких птиць, мисливських собак та ін. За загальним принципом потерпілій особі має бути повністю компенсовано матеріальну шкоду, тому винний у скоєному повинен виплатити вартість

вкраденого і заплатити штраф.

Система покарань має певну динаміку щодо сутності та видів. Найдавнішим інститутом охорони правопорядку і карою була кровна помста. Вона сягає доби приватної розплати. Згодом помста підпадає під контроль держави і значно обмежується, а в середині XI ст. синами Ярослава Мудрого замінюється на грошовий викуп (ст. 2 Прост. ред.).

До монголо-татарської навали Русь (чи не єдина в Європі) не знала смертної кари як юридично санкціонованого вбивства. На думку Я. Падоха, відсутність у давньоруському кримінальному праві смертної кари є характерним проявом гуманності. Навіть за наявності окремих випадків її застосування, смертна кара не відповідала «духовності населення» і не набула поширення в судовій практиці. Іншим проявом гуманності він справедливо вбачав відсутність в системі покарань тілесних та ганебних кар [10, 30-32; 6, 29].

Найтяжчим покаранням, на думку С. Борисенка, були потік і пограбування, коли злочинця позбавляли особистих і майнових прав. Покараного ставили поза правом і виганяли з общини. Майно його конфісковувалося на покриття шкоди, решта – до княжої скарбниці. Коли ж майна не вистачало на покриття шкоди, злочинця поневолювали. «За Руською Правдою під «поток» підпадали розбишаки, палії та конокради. Це були соціально-небезпечні й такі численні злочинці» [1, 416-417]. За висновком І. Усенка та В. Чиснікова потік і пограбування сягають первісно-общинного ладу і тривалий час регулювались правовим звичаєм [16, 699-700]. Віддання «на поток» символізувало в свідомості людей родоплемінного суспільства виведення з-під опіки роду або племені та вручення його долі богам, які мали карати або милувати злочинця [11, 163].

Поширеними були грошові покарання (віра й продаж), які стягувалися до княжої скарбниці. Віра присуджувалася за вбивство і становила 40 гривень, а продаж у розмірі 1, 3 та 12 гривень – за інші злочини. За вбивство княжого мужа, як уже зазначалося, сплачувалася подвійна віра. Це були значні матеріальні стягнення, якщо взяти до уваги, що за 2 гривні можна було купити корову або до десяти баранів. Слід зазначити, що Володимир Великий замінив віру на смертну кару, але ненадовго, бо це негативно відбилося на прибутках державної скарбниці. Відома й дика віра, яку сплачувала верв, коли на її території знаходили вбитого, а вбивцю з якихось причин община не видавала (не вдалося розшукати тощо). Інколи платилася тільки полувіра. Грошові виплати здійснювалися родичам убитого (головництво), а також потерпілим від «обід» (урок).

Судовий процес мав змагально-обвинувальний характер, сторони в ньому були рівноправними. Він починався із заклича – публічного звернення потерпілого на торгу про пропажу та її прикмети (ст. 32 Прост. ред.). Хоча чіткого розмежування між кримінальним і цивільним процесом не було, деякі процесуальні дії могли застосовуватися тільки за кримінальними справами. До такої процесуальної дії було віднесене гоніння сліду, тобто пошук злочинця за його слідами. Якщо слід приводив до верви, вона мала видати винного або платити дику віру [3]. Специфічною процесуальною дією був свод. Він здійснювався тоді, коли особа, у якої була знайдена чужа річ, оголошувала себе добросовісним набувачем. Набувач вказував на того, у кого він ту річ придбав («поиди на свод, где есть взял», – ст. 35 Прост. ред.), той, у свою чергу, міг вказати на третього і т. д.

Судовими доказами були: свідчення видоків (очевидців правопорушення), послухів (свідків доброї слави підозрюваного), зовнішні прикмети, речові докази. За звичаєвим правом основним доказом було власне зізнання у скоєному. У випадках, коли не було інших доказів, застосовувались «суди Божі» (судовий поєдинок, ордалії – випробування водою чи розпеченим залізом). При випробуванні водою підозрюваного кидали зв'язаним у воду і, якщо він потопав, вважався невинним («Погану людину вода не бере»). При випробуванні розпеченим залізом невинним визнавався той, у кого не залишалося слідів опіків [4, 75].

Також могла застосовуватися присяга, яка на думку дослідників була двох видів. Перший вид полягав у підкріпленні істинності певного показання призиванням імені Бога, тобто Бога у свідки (клятвою). Цей вид присяги був відомий ще з язичницьких часів, коли клялися

Перуном. Така клятва називалась «рота». Пізніше, з прийняттям християнства, з'явилась присяга на хресті та священних текстах (Біблії, Євангелії тощо) [12, 157].

Судові рішення виносились в усній формі, а до їх виконання залучались спеціальні посадові особи (вірники, наприклад, збирали кримінальні штрафи за вбивство).

Висновки.

Витоки правових основ правоохоронної діяльності в Україні сягають додержавних часів. Це була система звичаєво-правових загальнообов'язкових приписів (заборон-табу, обрядів-символів, процесуальних дій), спрямованих на забезпечення правопорядку та правомірної життєдіяльності пращурів українського народу.

Дослідження джерел права княжої доби свідчить про перші, але досить упевнені кроки щодо становлення правоохоронної функції Києво-Руської держави. Первинною формою державно-правового регулювання правоохоронної діяльності були міжкнязівські договори, договори князів з народом, князівське законодавство («устава», «уроки»).

Суттєву частину правової культури і правосвідомості народу становили духовноправові ідеї християнства, які істотно впливали на підтримання правопорядку.

Найважливішим джерелом державно-правового регулювання правоохоронної діяльності є Руська Правда, низка норм якої закріплювала відсутність смертної кари, мученицьких покарань та катування, обмеження, а згодом і заборону кровної помсти, різноманітні правові механізми захисту суспільних відносин від протиправних дій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисенко С. Г. Карний зміст «потока» Руської Правди. Антологія української юридичної думки : у 6 т. Т. 2. Київ: Юрид. книга, 2002. 592 с. С. 390-417.
2. Грушевський М. С. Історія України-Руси: у 11 т, 12 кн. Київ: Наук. думка. Т.1, 1994. 648 с.
3. Іванов В.М. Історія держави і права України. Київ, 2013. 892 с. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Ivanov_Viacheslav/Istoriia_derzhavy_i_prava_Ukrainy.
4. Іванов В. М. Державно-правове регулювання суспільних відносин в Україні: витоки та становлення. Державно-правове регулювання суспільних відносин в умовах нових глобалізаційних викликів: вітчизняні та міжнародні реалії. Київ, 2019, 804 с. С. 49-77.
5. Історія українського права. / за ред. О. О. Шевченка. Київ: Олан, 2001. 214 с.
6. Кудін С. В. Розробка ідей гуманності та демократизму у кримінальному праві Київської Русі у працях Я. Падох. Вісник академії адвокатури України. 2006. Вип. 6. С.28-34.
7. Кушинська Л. А. Звичаєве право та його еволюція у східнослов'янському суспільстві VI–XI ст.: моногр. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. 142 с.
8. Літопис руський за Іпатським списком. Переклад Л. Махновця. Київ, 1989. 592 с.
9. Мироненко О. М. Закон Руський. Юридична енциклопедія у 6 т. Т. 2. Київ: Укр. енцикл., 1999. 744 с. С.481-482.
10. Падох Я. Давнє українське судове право. Мюнхен - Париж, 1949.
11. Падох Я. Ідеї гуманності і демократизму в карому праві Княжої України. Науковий збірник Українського вільного університету. Мюнхен: вид-во Українського вільного університету, 1948. Т. 5.
12. Правовий звичай як джерело українського права (IX-XIX ст.). Київ: Наук. думка, 2006. 280 с.
13. Ромінський Є. В. Договори князів із вічем як джерело права Київської Русі. Правова держава. / засн.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Вип. 19. Київ, 2008. 544 с. С. 38-44.
14. Ромінський Є. В. Міжкнязівські договори як джерело права Київської Русі Правова держава. / засн.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Вип. 20. Київ, 2009. 600 с. С.74-80.
15. Руська Правда. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склав та підготував до друку проф. С. Юшков. Київ: вид-во Української академії

наук. 1935.URL:https://www.google.com/search?sca_esv=2b4071618c37111c&q=%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0+%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D0%B0+%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8&sa=X&ved=2ahUKEwiMsp_W1_aQAxVwAxAIHbP_DH4Q1QJ6BAhmEAE&biw=1094&bih=460&dpr=1.25

16. Усенко І. Б., Чисніков В. М. Поток і пограбування. Юридична енциклопедія в 6 т. Т. 4. Київ : Укр. енцикл., 2002. 720 с. С.699-700.
17. Шелухін С. П. До вивчення «Руської Правди» Антологія української юридичної думки: у 6 т. Т. 2. Київ: Юрид. книга, 2002. 592 с. С. 462-517.